

SOPENA, Mireia (2011): *Josep Pedreira, un editor en terra de naufragis. Els Llibres de l'Óssa Menor (1949-1963)*. Barcelona: Proa, 336 p.

El 25 de gener de 1938, un soldat que lluitava a la Guerra Civil espanyola amb el front republicà va rebre de la seva promesa les *Poesies* de Joan Salvat-Papasseit. Onze anys després, aquest mateix home va donar el nom del poemari pòstum de Salvat a una col·lecció de poesia que hauria d'esdevenir la més emblemàtica del panorama poètic català. El soldat era Josep Pedreira i la col·lecció, «Els Llibres de l'Óssa Menor».

Com després de tota gran crisi, a la Catalunya de l'exili interior i de l'escriure per al calaix el primer gènere que va ressorgir va ser la poesia. Als anys cinquanta arribaria la consolidació del conte i, als seixanta, la de la novel·la; però la situació de la immediata postguerra afavoria el vers, fàcil d'imprimir i de distribuir i a més percebut com a poc perillós per les autoritats franquistes. Fins a mitjan dels anys quaranta, la poesia catalana es va produir en el terreny de la més estricta clandestinitat, amb iniciatives de difusió més aviat anecdòtiques (com les revistes *Estimats Amics* o *El Guacamayo*), algunes propostes més sòlides (com la revista *Poesia* i l'editorial La Sirena, engegades per Palau i Fabre) i la celebració de tertúlies als domicilis dels principals poetes (Foix, Riba, Garcés). La caiguda del nazisme l'any 1945 va comportar una mínima obertura del règim, i amb ella una certa producció en català va accedir a la legalitat. Ara bé: es tractava de relegar la literatura catalana a la mera expressió d'una cultura regional i d'evitar tot signe d'activitat o represa: les reedicions en normativa prefabricada eren legals, però continuaven en l'ombra traduccions i revistes, com *Ariel Antologia-Occident* i *Dau al Set*. És en aquest marc que se situa Josep Pedreira (1917-2003), una peça fonamental en el desenvolupament de la poesia catalana, creador d'una col·lecció que té «una virtut essencial raríssima a la nostra cultura: la de la continuïtat» (vegeu Jaume Subirana, «Mig segle de poesia catalana», *Caràcters*, núm. 12, juny de 2000, p.7) i que, a diferència d'altres empreses de postguerra més efímeres, ha arribat fins a l'actualitat. La llarga vida de la col·lecció, però, no es deu a la submissió de l'editor a les normes franquistes. Precisament, «Pedreira es va exposar a les represàlies franquistes quan va començar a editar poesia d'autors vivents» (p. 267), i més encara fent-ho amb l'ortografia de Fabra. No obstant això, el seu interès per la poesia «va convergir, sense proposar-s'ho, amb la concepció que en tenien els dirigents franquistes: un gènere caracteritzat per un llenguatge pretesament críptic i poc adequat per a la propaganda antirègim» (p. 267). «Els Llibres de l'Óssa Menor», doncs, van sobreviure malgrat passar per moments molt crítics, i van esdevenir la constel·lació que, en paraules de Joan Teixidor, guiava els poetes catalans com a «navegant que transiten per mars tenebrosos» (vegeu *Més apunts*, Barcelona, Destino, 1990).

Jugant amb aquesta imatge, i amb un títol de Pere Quart publicat a la col·lecció, Mireia Sopena (Barcelona, 1975) presenta el retrat de l'editor i de la seva col·lecció a *Josep Pedreira, un editor en terra de naufragis. Els llibres de l'Óssa Menor (1949-1963)*. El llibre de Sopena és un interessant assaig basat en un magnífic treball de recollida de dades, i ha estat mereixedor del Premi Carles Rahola 2011. Segons explica l'autora, la majoria d'aquestes dades emanen del fons inèdit *La col·lecció Óssa Menor de poesia catalana (1949-1963)*. *Història i correspondència (1994)*, un compendi de les cartes rebudes i comentades per Josep Pedreira. «En ple franquisme —comenta Sopena— mentre l'accés a la telefonia no s'acaba de popularitzar, les epístoles afavoreixen la vertebració d'una xarxa cultural travada» (p. 97). La nòmina dels poetes editats, il·lustrada per aquest conjunt de cartes, és el que constitueix el nucli de l'assaig. El catàleg de Pedreira, però, parla per si sol, i el llibre que ens ocupa va més enllà de la seva simple descripció. Partint del retrat de l'editor i poeta, de la seva empresa i les seves relacions amb els poetes editats, Sopena traça una visió de la vida cultural de l'època i ens ofereix així una monografia que pot ser utilitzada, també, com a obra de consulta. En aquest sentit, considerem un encert l'estructura del llibre, mescla de línia cronològica i apartats temàtics.

L'assaig s'obre amb una biografia extensiva que recull el cantó més humà del personatge, i dins la qual són d'especial interès el testimoni de guerra i el posterior fris de la vida cultural a la postguerra. Josep Pedreira, de pares gallecs, va passar la primera dècada de vida en un llogarret de Lugo, i des dels dotze anys va viure a Barcelona, treballant i estudiant a la Llotja. Durant la guerra combaté al front repu-

blicà i després ingressà al Front Nacional de Catalunya, al temps que començava el seu periple professional treballant com a corredor de llibres per a editorials i com a comercial per a llibreries. Des de 1945 fins a l'any 1958 treballà per a José Janés Editor, la casa fundada pel que va ser el seu mestre en l'ofici. L'any 1949 va engegar «Els Llibres de l'Óssa Menor» i un premi del mateix nom, que havia de servir per a descobrir noves veus i proporcionar títols a la col·lecció. L'any 59 canvià el nom del premi que ell mateix havia fundat deu anys abans pel de premi Carles Riba, fundà també el premi Salvat-Papasseit, adreçat a autors joves o poc valorats, i posà en marxa una altra col·lecció mítica, «Els Llibres de les Quatre Estacions». Els ingressos de Berta Font—que havia esdevingut la seva dona l'any 1943 i amb la qual va tenir quatre fills— van permetre sufragar bona part d'un projecte que d'entrada semblava impossible i que més endavant va tenir sempre problemes econòmics. Aquests ingressos provenien dels èxitsos manuals adreçats a les mares de família que Font va publicar, en llengua castellana, sota el pseudònim de María Luisa Rocamora. Per motius econòmics Pedreira—que sempre s'havia definit com a progressista i patriota gallegocatalà— va haver d'acceptar l'any 1963 el paper de delegat de l'opusdeista Ediciones Rialp. Per aquesta mateixa raó, l'any 1965 va vendre la col·lecció Óssa Menor a Joan B. Cendrós, que dirigia l'Editorial Aymà. Sortosament, un any més tard va començar a treballar com a director comercial per a Iber-Amer Publicaciones Hispano-Americanas, una distribuïdora on els companys de treball li eren afins. L'any 1970 va coorganitzar, amb Joan Colomines, Joaquim Horta i Francesc Vallverdú, el legendari Festival Gran Price. El seu rol dins Ariel, fusionada l'any 1974 amb Seix-Barral i abduïda per Planeta l'any 82, va anar disminuint fins a la seva jubilació l'any 85. Aquest mateix any, però, va veure publicat el seu únic llibre de poesia, *El llibre dels verns*, a la col·lecció que ell mateix havia creat, i li va ser atorgada la Creu de Sant Jordi. Al llarg dels anys noranta va dedicar-se a escriure i va morir d'una aturada cardíaca el 18 de setembre de 2003.

A finals dels anys quaranta, tot i que semblava que el franquisme havia de relaxar les seves «posicions més draconianes» (p. 90), començar un projecte editorial de les característiques del de l'Óssa Menor «podia semblar una temeritat» (p. 79). No només pel risc que l'editor correria davant les autoritats franquistes, sinó també per l'aparent manca de lectors i de poetes que havia deixat la fúria anihiladora del règim. La col·lecció, que inicialment havia de ser dirigida per Pedreira i Joan Oliver, íntim amic seu, va ser engegada finalment per Pedreira en solitari i va esdevenir el projecte més important d'entre tots aquells en els quals va involucrar-se al llarg de la seva vida. Els detalls de l'origen i els aspectes formals d'aquesta col·lecció són els que ocupen Sopena durant el segon apartat de l'assaig, on es destaca el caràcter eclèctic d'Óssa Menor, que va incloure poetes de diferents corrents i de generacions diverses. Pedreira va comptar amb Joan Triadú, Albert Manent i Joan Teixidor com a crítics assessors, i va encarregar també els pròlegs a les principals veus crítiques del moment. Com assenyala Sopena, «en un moment en què el règim no tolerava l'ús del català per a l'especulació assagística» (p. 92), aquests textos van ser rebuts com un substitutiu i van tenir una certa importància. L'editor feia imprimir per la Societat Anònima Horta d'Impressions i Edicions—on l'amic Joaquim Horta va treballar fins a l'any 1957—uns 400 exemplars de cada llibre. Declarant a la censura un tiratge lleugerament inferior, Pedreira complia amb un dels requisits que semblava imposar la censura per tal d'aprovar la publicació d'una obra en català: tiratges reduïts, distribució limitada i preus elevats. A més, per a sufragar les edicions s'imprimia de cada poemari una edició de bibliòfil en paper de fil. De mitjana, Pedreira publicava quatre títols anuals, tot i que això no va poder complir-se sempre. Era ell qui es feia càrrec de gairebé la totalitat del procés, i això incloïa la correcció ortogràfica seguint la normativa fabriana, en la qual Berta Font—que va jugar sempre un rol de suport moral indispensable—l'ajudava de vegades. Així mateix, Sopena en destaca la cura formal, materialitzada en «la tipografia clàssica, la composició equilibrada, la il·lustració moderna, les dues tintes, el color crema, el paper i l'enquadrernació rústica amb solapes» (p. 94). Aquesta cura pel disseny i la presentació va suscitar més d'un elogi i va fer-li dir a Bartra que la seva edició era «magnífica (...), tal com voldria veure'm publicat sempre» (p. 127).

Després de l'apartat central, del qual ens ocuparem tot seguit, l'assaig de Sopena es clou amb tres seccions breus a propòsit de la censura, la distribució i les finances. Allà ens assabentem de quins poemes van ser mutilats, i llegim un poema inèdit de Miquel Bauçà que havia quedat entre els arxius de la censu-

ra. En un panorama tan inclement com el de l'època, potser l'única manera d'evitar la ruïna absoluta en una empresa de públic tan minoritari eren els subscriptors, que van començar essent més de dos-cents però van anar decreixent amb els anys. Aquest, i altres motius —no tots els subscriptors tenien l'economia prou sanejada com per pagar sempre a temps— van acabar per enfonsar Pedreira, que va acabar per perdre en la seva empresa «la salut i els estalvis que no tenia» (p. 313). Quan l'any 1962 va demanar ajuda per pagar els seus deutes i tornar a engegar la col·lecció, no va trobar valedors, i la primavera del 1965 va fer efectiu el traspàs a Aymà. De per aquells volts data una carta desolada adreçada a Joan Fuster —que Sopena reproduïx íntegrament— on es fa palpable la depressió en què es trobava; i on l'editor comenta, per cert, que entre «Óssa Menor, antologies poètiques universitàries, les Quatre Estacions i algun llibre fora de col.[lecció]» (p. 311) ha arribat a publicar gairebé un centenar de llibres.

El retrat que de Pedreira fa Sopena el presenta com una persona bonhomiosa i amb un profund sentit de la responsabilitat. Això s'adiu amb el fet que jutgés de vegades els originals dels seus poemes de forma massa indulgent i que intentés sempre satisfer les seves voluntats, cosa que per motius econòmics no sempre va ser possible. De l'estira i arronsa derivat d'aquestes dificultats, i del procés d'edició de cadascun dels llibres, és del que tracta l'apartat central del llibre. Per claredat, Sopena divideix els poemes en quatre generacions, segons dates històriques: l'any 31, amb la proclamació de la república; l'any 36, amb l'inici de la guerra; el 39, amb l'inici del franquisme; i l'any 1951, amb «l'estrena del segon franquisme» (p. 13). Dins cadascun d'aquests apartats, els poemes s'organitzen per la data de publicació de la seva primera obra. Aquesta part central proporciona un examen detallat del catàleg de Pedreira, i ofereix al mateix temps algunes perles que segur que no passaran per alt. Per orientar-se dins aquest gruix considerable d'informació, poden ser útils els dos índexs que trobem al final de l'assaig, d'antropònims i de premis.

Els tres autors més publicats i més venuts de l'Óssa Menor van ser Riba, Vinyoli i Espriu, una tríada que per si sola ja li hauria valgut a Pedreira un lloc d'honor al panorama editorial català. I si algú trobés a faltar un gran nom a la nòmina de l'Óssa Menor, només caldria que fes una ullada a Les Quatre Estacions, on van publicar Foix i Ferrater, entre d'altres. L'editor sempre va considerar Riba com el poeta indiscutible i, de fet, va publicar-li *Elegies de Bierville, Salvatge cor i Esbós per a tres oratoris*. Sempre distingia els seus llibres amb algun «detall que els enriquia» a nivell formal i, a la mort del poeta l'any 59, Pedreira va donar el seu nom al premi Óssa Menor. Per la seva banda, Espriu va inaugurar tant «Els Llibres de l'Óssa Menor», amb *Les cançons d'Ariadna*, com «Els Llibres de les Quatre Estacions», amb *Aproximació a tres escultures de Subirachs* (1960). El primer número dels llibres de l'Óssa constitueix alhora un senyal de la qualitat poètica de la col·lecció i del seu caràcter combatiu. Al costat d'aquests tres poemes hi apareixen els noms dels que llavors eren «clàssics introbables», com Màrius Torres; dels «poetes de la diàspora» (p. 91), com Joan Oliver i Agustí Bartra; dels que havien publicat abans de la guerra, com Clementina Arderiu o Miquel Dolç; i de poemes joves com Albert Manent. I la nòmina continua amb Jordi Sarsanedas, Blai Bonet, Joan Teixidor, Rosa Leveroni, Miquel Bauçà o Joan Perucho. Als poemaris individuals, a més, cal afegir-hi les antologies poètiques universitàries, un fenomen que sens dubte avui tindria un valor del tot diferent però que llavors tenia tota la importància d'una constatació: la d'una continuïtat cultural, lingüística i literària que no sempre havia semblat evident. Així, l'any 1950 declarava un exaltat Riba a Xavier Benguerel: «Digue-ho als escèptics, als pessimistes, sobretot als qui sempre ens estan fent judicis de *puresa* als repatriats. Veiéssiu tota aquesta joventut al voltant nostre!» (p. 256).

Enmig d'aquest detallat examen del procés editorial trobem, com dèiem abans, algunes perles. Són força interessants els retrats de determinats personatges, com els d'Espriu i Vinyoli; i indispensable el capítol sobre Josep Maria Andreu, on ens assabentem, si no ho sabíem, que l'origen de l'inici del «Poema inacabat» de Ferrater es troba en la discussió entre els membres del jurat de l'Óssa Menor del 1959. Sembla que per insistència de Tomàs Garcés —i en contra de la opinió de Pedreira, Teixidor i Manent— el jurat va acabar atorgant el premi a l'oblidat J. M. Andreu per *Intento el poema*, i deixant *Da nuceis pueris* de Ferrater en una immerescuda segona posició. Finalment, són per sucari-hi pa les cartes de Blai Bonet, barreja de contenció i arrauxament juvenil, les consideracions d'Espriu a propòsit de Leveroni, la

peculiar manera que Antoni Ribera tenia de representar Agustí Bartra i les antològiques enrabiades de Palau i Fabre. El fet que *Flama*, de Miquel Dolç —curiosament, un dels poetes més pacients— trigués gairebé una dècada a veure la llum dona una idea de les dificultats de l'empresa de Pedreira i de la seva tenacitat a l'hora de dur-la a terme.

La comprensió que mostra l'autora a l'hora de parlar de les disputes de Pedreira amb els autors o l'atenció als aspectes més pràctics i sovint més empipadors del procés d'edició revelen el punt de vista inequívoc d'un editor. En efecte, Mireia Sopena ha treballat en l'edició i en la docència, i ha realitzat diverses tasques de recerca en l'àmbit de l'edició en català. Amb aquest assaig, Sopena ens ofereix una baula més d'una tasca que ja fa anys que dura. L'any 2006, Sopena va publicar *Editar la memòria. L'etapa resistent de Pòrtic (1963- 1976)*, un treball sobre l'editor Josep Fornas Martínez, que va engagar i dirigir un catàleg quasi exclusivament dedicat a l'assaig i, més concretament, al gènere memorialístic. També entestat a tirar endavant la publicació d'un gènere minoritari en unes condicions inclemens, Fornas obtenia, com Pedreira, part dels seus fons d'una empresa inversemblant: un exitós negoci de flors de plàstic. Aquest detall curiós ens permet entrellucar com fou de difícil bregar contracorrent durant el franquisme per a reinventar la cultura catalana: el que hauria estat una tasca lloable i necessària en una cultura normal, en el prosaisme de la Catalunya franquista esdevenia una heroïcitat. Sopena també ha codirigit, amb Francesc Foguet, la col·lecció «Argumenta» de l'editorial El Cep i la Nansa, pensada com una col·lecció tancada de dotze volums que, del 2003 al 2011, ha repassat tots els aspectes de la vida cultural catalana, amb una voluntat d'incorporació de noves veus però també de recuperació de la «memòria històrica escamotejada» segons resa la presentació al web (www.elcepilanansa.com/colleccions/argumenta). Dins d'aquesta col·lecció, i seguint la seva línia de treball, Sopena ha codirigit amb Josep Lluç l'edició de *Mutacions d'una crisi. Mirada crítica a l'edició catalana (1975-2005)*.

Assaig que pot resultar prolix per la gran quantitat de dades, especialment a l'apartat central, *Josep Pedreira, un editor en terra de naufragis* oscilla en el difícil equilibri entre erudició i divulgació. Per altra banda, l'esforç de Sopena per a fer-lo al més amè possible és ben patent, i treballen en aquest sentit els encapçalaments de cadascun dels apartats, amb una cita d'un poema publicat a la col·lecció i un primer paràgraf de recreació de l'època que dona entrada a l'estudi teòric. Tal com deia Teresa Iribarren a propòsit del seu anterior treball, Sopena té una mirada «gens asèptica» (vegeu la seva ressenya d'*Editar la memòria... a Els Marges*, núm. 83, tardor de 2007, p. 121) i comet en alguns punts —especialment al primer apartat— l'error més típic de qualsevol biògraf: el de deixar traslluir l'entusiasme pel seu personatge fins a un punt excessiu.

Malgrat els possibles peròs, hem de celebrar, sense cap mena de dubte, que es publiquin assajos com aquest. En aquest sentit, estem plenament d'acord amb Sopena: la recuperació de la «memòria històrica escamotejada» és una tasca de primera necessitat. A propòsit de les vicissituds editorials de Pedreira és il·lustrador un comentari d'Emili Teixidor sobre la posició del règim respecte a la llengua: «No hi havia un engatjament fort. (...) I per això és més admirable els punts de resistència, gent com el Pere Quart. És admirable, però pels dos cantons: per un cantó, com a actitud, i per l'altre, els van fer la vida impossible però no els van afusellar. (...) Quan vaig a una escola i em demanen: «Vostè, sota Franco, podia escriure en català?» això no ho poden dir, perquè se'ls presenta una imatge que no és la imatge malèvolament subtil que va ser el franquisme. El franquisme no va ser una cosa despòtica com altres dictadures. Va ser molt més fina, subtil. Molt més, dolenta, si tu vols (...)» (vegeu l'entrevista que Josep M. Muñoz va fer a Emili Teixidor, *L'Avenç*, núm. 295, octubre 2004, p. 13). Assajos com el de Sopena ens han de fer entendre l'exacta dimensió de la lluita que per la defensa de la cultura catalana es va dur a terme al llarg del franquisme. Sembla que Sopena hagi fet seu l'extret d'Antoni Rovira i Virgili que obre el pòrtic del llibre: «Enmig del present desolat i tràgic, poso la meua esperança en els dies que vindran, en el dret que triomfarà, en les llibertats que es restabliran, en la llengua que persistirà. No em descoratjo, no renuncio, no deserto...» (p. 11). Malauradament, aquestes línies publicades l'any 1940 estan a l'ordre del dia, i la defensa de la llengua i de tot el que ella significa no han deixat de ser pal de pallar del projecte cultural català. Per a tirar-la endavant l'últim que hem de fer és oblidar figures que van abocar tots els seus esforços, en uns temps més difícils, per a fer-la possible. Tenim la sort que de tant en tant

l'activitat de recerca i difusió de persones com Mireia Sopena ens serveix de recordatori. Sentim-nos, doncs, hereus de figures com Josep Pedreira i fem per continuar, sobre aquestes bases, la seva tasca.

Adriana NICOLAU
Universitat Autònoma de Barcelona

SOUSA FERNÁNDEZ, Xulio (ed.) (2010): *Toponimia e cartografía*. Santiago de Compostela: Concello da Cultura Galega, 338 p.

Xulio Sousa presenta en aquest volum un conjunt de treballs de diversos especialistes en toponímia —que provenen, però, de dos àmbits ben diferenciats, la cartografia i la lingüística— amb l'objectiu d'analitzar la relació entre la toponímia i la cartografia des del punt de vista de la geografia i de la filologia.

L'autor d'aquesta acurada edició estructura el llibre a partir de tres eixos diferenciats: el primer aplega els treballs que, des de la perspectiva de la geografia, volen mostrar com els materials toponímics tenen una aplicació més enllà de l'onomàstica (Vicenç M. Rosselló, Jordi Bolòs i Nerea Mujika); el segon eix integra els articles que mostren com la cartografia i la geografia poden ser la base d'una recerca toponímica de caràcter lingüístic i filològic (José Ramon Morala, Stefan Ruhstaller, Jairo Javier García Sánchez i Elena Papa i Alda Rossebastiano), i el tercer eix inclou els projectes en què es combina la toponímia i la cartografia (Mikel Belasko Ortega, Paulo Martínez Lema, Rocío Dourado Fernández i César Osorio Peláez, Emili Casanova i Aigües Vives Pérez, i Xosé Lois Villar).

Aquest volum vol mostrar, doncs, les interrelacions, importants, però sovint no prou estudiades, entre la toponímia i la cartografia, entre la lingüística i la geografia, en un exemple més de la palesa interdisciplinarietat d'aquesta branca de l'onomàstica, un fet prou conegut però en què cal seguir aprofundint.

El llibre també presenta una unitat espacial significativa, ja que els diversos articles tenen un abast geogràfic força delimitat perquè gairebé tots els treballs es localitzen a la Península Ibèrica (a banda de les aportacions sobre Galícia, que són les més nombroses, la resta estan força repartides territorialment, amb estudis de Catalunya, el País Valencià, el País Basc, Navarra, Lleó, Castella i Andalusia), llevat del treball sobre el Piemont, que correspon a un projecte molt concret.

Des del punt de vista temàtic, malgrat les línies definides en els tres eixos indicats, el conjunt presenta una diversitat de temes significativa dins aquest camp ampli que dibuixen la toponímia i la geografia; així, des del punt de vista cronològic, hi trobem des de treballs que exposen projectes actuals (com el *Corpus toponímic valencià* o l'*Atlas toponímico de España*), fins a estudis de caràcter històric, sobretot medieval (com la *Cartografía, toponímia e historia medieval*, la *Toponimia y geografía lingüística medieval* o l'*Inventario Toponímico da Galicia Medieval* (ITGM)), mentre que, des del punt de vista estrictament temàtic, hi figuren articles que tracten des del bilingüisme fins a la talassonímia.

Després de la presentació de l'editor, hi ha una breu nota sobre cadascun dels autors, que resulta molt pràctica i que concorda amb la qualitat d'aquesta publicació.

Com que el nombre de treballs no és molt extens, val la pena repassar-ne breument els aspectes més significatius:

Vicenç M. Rosselló i Verger, *Toponimia, geografía y cartografía* (p. 21-37), reflexiona, des del seu gran coneixement i amb una exposició modèlica, sobre la importància dels topònims en la cartografia i per als geògrafs, però també del valor dels mapes per a l'estudi de la toponímia. Rosselló Verger hi parla de la toponímia gallega, que repassa a partir de la informació de les cartes portolanes.

Jordi Bolòs, *Cartografía, toponimia e historia medieval* (p. 39-71), analitza, a través de la seva experiència en la realització dels *Atles dels comtats de la Catalunya carolíngia*, com la toponímia és una eina important per poder reconstruir el paisatge medieval i en què la cartografia «no sólo era un complemento que servía para ilustrar los trabajos historiográficos, sino que también podía representar una fuen-